

Мороз Ю.

УДК 008.930.85

КОНФУЦІАНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ «ШЛЯХЕТНОЇ ЛЮДИНИ» У ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОЇ ЕЛІТИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Після розпаду Радянського Союзу на його уламках постала низка незалежних держав, велика частина яких не мала традицій державотворення і тому потребувала легітимізації набутого статусу. Подібний процес був тісно пов'язаний із становленням нової еліти, що надавала законність усім державоутворюючим процесам. Навіть Російська Федерація, яка була оголошена офіційним спадкоємцем СРСР, не використала потенціал старої номенклатури, натомість створюючи нову еліту, так зване «нове дворянство». В суспільній свідомості подібні процеси ще довго не можуть набрати статус природних законів і тому потребують окремого процесу їхньої суспільної легітимізації, для чого використовується увесь світовий досвід. Переважна частина дослідників зосереджують свою увагу на західному досвіді побудови цивілізованого суспільства. Подібний європоцентризм не може бути виправданий в контексті глобального суспільства, який включає в себе і велику кількість нетрадиційних підходів структурування суспільства східного напрямку. Серед останніх слід виділити китайський досвід становлення національної еліти, який довів свою історичну значущість.

Слід одразу виокремити продукти інтелектуальної вестернізації духовного життя серединної імперії: від європейських до індійських. Автентичними філософськими концептами будуть, в першу чергу, світоглядні системи конфуціанства, даосизму, легізму та деяких інших. Серед названих та неназваних філософських систем, у першу чергу, виділяється конфуціанство, що змогло акумулювати в собі відповіді на виклики, які поставили перед людиною інші світоглядні концепти. Традиційно конфуціанство протиставляють, з одного боку, чисто релігійним системам від даосизму до християнства в контексті його матеріалістичності, а не ідеалістичності, з іншого, легізму в контексті гуманізму, а не авторитаризму. Слід виділити проблему «шляхетної людини» (цзюнь-цзи), яка є родовою для конфуціанської доктрини і за допомогою якої можуть бути вирішені інші світоглядні проблеми особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Конфуціанська «шляхетна людина» викликала безліч дискусій, починаючи із часів самого Конфуція (Кун-цзи). Так, його опоненти часто дорікали філософу за декларативний характер пропагандованої ним гуманності (жень) і зазначали, що перше, що зробив Кун-цзи, дівставши реальну адміністративну владу, стратив свого опонента. В подібному контексті конфуціанство трактується як засіб легітимізації панівного становища бюрократичного апарату, що не вдалося зробити легістам через концепт Закону (фа). Л.Переломов зазначає: «Над вченням Конфуція була проведена тонка, диявольська операція – зберігаючи зовнішню гуманістичну спрямованість, необхідну для контактів із суспільством, бюрократія повністю використала його для себе, оголосивши себе єдиним офіційним інтерпретатором Вчення» [1, 7]. З іншого боку, конфуціанську цзюнь-цзи, як теоретичну основу мандаринату, М.Вебер трактує як ідеальну еліту суспільства майбутнього: «Китайський мандарин є ... тим, ким був гуманіст у нас (в Європі) в добу Ренесансу: граматиком, з гуманітарною освітою, що успішно склав іспити з літературних пам'яток далекого минулого. Якщо ви ознайомитеся з щоденником Лі Хун Чжана (1823-1901), то звернете увагу, що навіть він найбільше пишався тим, що віршував та був блискучим каліграфом» [2, 663]. Саме тому китайська еліта змогла відповісти на виклики часу, побудувавши ідеальне суспільство платонівської філософської еліти, що не було реалізоване в європейській традиції «... може такою самою була і наша доля, якби гуманісти у свій час мали б хоча б незначну можливість отримати подібне визнання» [там само].

Таким чином, «шляхетна людина» у конфуціанстві є нормативною особистістю та досконалою, у першу чергу, з моральної позиції – гуманною особою. Подібні якості, з точки зору Конфуція, є необхідними для провідників суспільства. Саме тому, поняття «цзюнь-цзи» використовується у синонімічному ряді: шляхетної людини, провідника, володаря. Протилежністю «шляхетної людини» є «груба людина» (сяо жень). Подібне протиставлення часто пов'язують із класовим підходом, при якому «цзюнь-цзи» є символом аристократії, а «сяо жень» – пересічної людини. Подібний підхід, доречний у європейській традиції, категорично не може бути використаний у реаліях східного суспільного життя, оскільки мандаринат завжди був класом привілейованим, але відкритим для усіх здібних особистостей незалежно від суспільної, вікової, майнової та інших диференціацій. У такому класі займана посада визначалась виключно інтелектуальними здібностями. Найбільш відомим прикладом, що ілюструє специфіку формування китайської еліти, є епізод життєвого шляху Да Фу, коли він складав іспити на молодше звання державного службовця. Невдоволений їхнім результатом і використовуючи метод «паралельних рядків», він домігся відставки свого екзаменатора Лі Ана, який обіймав міністерську посаду [3, 54].

Отже, концепт досконалої людини, незважаючи на велику кількість досліджень, обмежений цитованими авторами та тривалою історією дослідження постає амбівалентним терміном, який можна трактувати як позитивно, так і негативно. Подібні оцінки мають суб'єктивний характер, і тому потребують об'єктивного критерію для оцінки конфуціанського розуміння «цзюнь-цзи» в реаліях сучасного життя пострадянського простору.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Дослідити проблему «шляхетної людини» у першоджерелах конфуціанських канонічних книг, в першу чергу, «Лунь Юй». Порівняти отримані

спостереження з іншими традиціями легітимізації суспільної еліти, в тому числі, і європейської. Зробити попередні висновки про доцільність або недоцільність конфуціанської традиції для реалій життя сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Концепція «шляхетної людини» викладена у працях класиків конфуціанської теорії, в першу чергу, Конфуція, Чжу-Сі, Ван Ян Міна (Ван Чжоу Шень) та інших. Оскільки, основним джерелом є праця самого Конфуція «Бесіди та судження» (Лунь Юй), усі інші дослідники, у тому числі, представники неоконфуціанства, виступають тільки інтерпретаторами ідей Вчителя. Тому, доречно звернутись до основної праці Лунь Юй, як першоджерела з вивчення концепту «цзюнь-цзи». Синологічна традиція має безліч варіантів тлумачення цього та іншого конфуціанських канонічних текстів європейськими мовами. Подібна традиція почалась із праць єзуїтських місіонерів у перекладі на латину. Слов'янська перекладацька традиція налічує переклади В.Васильєва та В.Алексєєва, починаючи з другої половини XIX століття. Радянська синологія представлена працями П.Попова, І.Семененка, А.Лук'янова, Л.Померанцевої, В.Малявіної, А.Кобзєва та інших. Серед європейських синологів слід виділити Дж.Легга та інших. Така велика кількість різнопланових праць пов'язана з труднощами розуміння класичної китайської мови веньян не тільки для європейців, але і для самих китайців.

Термін «шляхетна людина» в Лунь Юй прямо згадується дуже часто – сімдесят п'ять разів. Наприклад, інша родова категорія класичної китайської філософії – Шлях Дао, згадується тридцять два рази. При цьому, сам Кун-цзи прямо каже: «...якщо зранку почуєш про Дао, то ввечері і померти не шкода» (розділ 4, вірш 8) (тут і далі переклад українською мовою автора). У різних розділах Лунь Юй термін «цзюнь-цзи» можна побачити до дванадцяти разів (розділ 15). Дуже характерною рисою буде те, що Конфуцій починає і закінчує свою роботу з дослідження «шляхетної людини». Так, перший вірш першого розділу має рядки: «...шляхетною людиною може вважатись лише той, хто не відчуває образи, що його здобутки лишаться непоміченими іншими».

Одночасно, останній двадцятий розділ згадає шляхетну людину порівняно невелику кількість разів (три рази), але він складається тільки з трьох віршів, і тому частота його використання в тексті є майже стовідсотковою. Як вже було сказано, частіше, ніж дванадцять разів згаданий термін зустрічається у розділі 15 «Вейский Лін-гун», який слід проаналізувати більш докладно.

Характерною особливістю тексту буде сократівська традиція прямого звернення вчителя. Але, на відміну від європейської традиції, конфуціанство не передбачає діалектичного діалогу з учнями. На відміну від Сократа, який є менш відомим, ніж його учень Платон, сімдесят сім головних учнів Конфуція згадуються побіжно, крім двох Ю Жо та Цзен Цзи. Більшість віршів в тексті «Лунь Юй» починаються фразою: «Вчитель сказав...». Їхнє ієрогліфічне написання аналогічно іншій розповсюдженій фразі: «Вчитель відповів...». Тобто, текст «Бесід та суджень» побудований за принципом негативної діалектики і кожен використаний термін, в тому числі, і «шляхетна людина» має дуалістичне, амбівалентне значення. Так, наприклад, «шляхетна людина навіть у скрутні не відмовиться від своїх принципів» (2). «Шляхетна людина з людьми поводить гідно, але не нагадує про свою перевагу; розмовляє із кожним, але не відрікається від своєї думки» (22). Названі фрагменти показують трансцендентальну природу конфуціанської термінології. Для того, щоб зрозуміти їх сутність логічно, раціонально треба провести визначену процедуру, аналогічну інтенційності в психологічних практиках, або процесу верифікації у неопозитивіській філософській думці.

Назване завдання полегшується нормативним характером конфуціанської традиції та широкому використанню конфуціанських текстів для підготовки нової еліти в традиційному Китаї та легітимізації вже існуючої у випадку переміни форми керування. Нагадуємо, що історія Китаю хронологічно осмислена, як історія окремих династій. Використані освітні принципи «Лунь Юй» можна умовно розділити на наступні складові концепти:

1. Використання ритуалу в релігійних практиках та приватному житті.

«... на те, що не відповідає Ритуалу, не можна дивитись, те, що не відповідає Ритуалу, не можна слухати, про те, що не відповідає Ритуалу, не можна говорити, те, що не відповідає Ритуалу, не можна робити» (розділ 12, вірш 1). Розуміння Ритуалу в європейських мовах є полісемантичним, при чому переважають негативні оцінки. Наприклад, в російській мові найчастіше термін перекладається як «китайские церемонии», що підкреслює їх складність та абсолютну непрактичність. Подібні погляди є надзвичайно вульгарними, оскільки під Ритуалом конфуціанська філософія має на увазі універсальну світоглядну матрицю, яка, за допомогою етичних та інших позаматеріальних символів, визначає, організує та змінює усе життя особистості та суспільства. Китайський мандаринад стимулювався подібними позаекономічними стимулами, які були набагато важливіші, ніж будь-який інший симуляр. Саме тому, слідування Ритуалу є найважливішим для «цзюнь-цзи», а нехтування ним є найважчим злочином. Найкращим прикладом, на думку автора, буде початок третього розділу Ба і: «Конфуцій говорив про Цзи Ши, у якого «вісім рядів мимів виконують танок у палаці», якщо це можна стерпіти, на що ще не вистачить сил?». Згідно Ритуалу, кожен чиновник мав право на обмежену кількість хореографів. Найвищу кількість (вісім рядів) міг дозволити собі тільки імператор. Таким чином, провінційний чиновник привласнив собі ритуальні почесті найвищої верховної влади, що викликало різке зауваження Конфуція.

2. Музика. «Вчитель сказав: Шукай натхнення у «Книги віршів», спирайся на Закони, удосконалюйся музикою» (розділ 8, вірш 8). Звернення до традиційної, архаїчної, урочистої музики у вигляді од, гімнів тощо характерно для давніх суспільств як метод моделювання космічної гармонії в мікрокосмосі

особистості. У світовій культурі подібна теорія найкраще реалізована у піфагорійській концепції орфічних мотивів музичної культури, які будуть розглядатись далі.

3. Майстерність у володінні луком. «Вчитель сказав: Шляхетна людина не змагається з іншими, крім участі у вправах з влучення у ціль з луку» (розділ 3, вірш 7). Подібне мистецтво пов'язане із фольклорними міфологічними традиціями давнього світу, зокрема міфів про Стрільця І, що є «батьком» практично усіх міфологічних героїв Далекого Сходу. Саме тому, усі засоби удосконалення у Давньому Китаї вимагали від своїх adeptів наслідування Стрільця І. Відомі як фізичні, так і психологічні вправи «стрільби з луку». Вони були канонізовані у архетипах китайської культури практично на всіх рівнях і в усіх мистецтвах, інфільтровані не тільки у духовне, але і у політичне життя китайської еліти, та дійшли до сьогодення, в тому числі, й у приййомах стратегічного менеджменту. Наприклад, «спускання тятиви». В тексті Лунь Юй Стрелець І згадується у розділі 14 вірші 6: «...І був вправним стрільцем, Ао був найсильнішим, але всі вони померли неприродною смертю...», як альтернатива досконалій людині.

4. Вміння керувати колісницею. «Вчитель сказав покажу я вміння керувати колісницею» (розділ 9, вірш 2). Згадане мистецтво відносилось до архаїчних військових мистецтв, оскільки, в цей час кіннотник мав суттєву перевагу над пішим воїном. Але одночасно, кінь ще не міг витримати на собі людину. І тому, війна йшла за допомогою колісниць. Вміння керувати колісницею було аналогічно вмінню воювати. Досконала людина повинна бути готовою до захисту своїх принципів усіма можливими засобами, у тому числі, й військовими. Звичайно, війна розглядалась як останній засіб, але від неї не відмовлялась жодна філософська течія, навіть така гуманістична, як Конфуціанство.

5. Мистецтво каліграфії.

6. Мистецтво математики.

Мистецтво каліграфії та математики не потребують окремого пояснення, оскільки вважались базовими для будь-якої освіченої людини на Сході. Згадані мистецтва разом із давніми текстами «Книжки пісень» та «Книжки віршів» визначають так звані «Шість Мистецтв», що дозволяють виховати шляхетну людину. Оскільки, виходячи з вищенаведених цитат, усі згадані мистецтва є цілком раціональними, їх можна не тільки оцінювати, але і порівнювати із іншими системами виховання, передусім, європейськими.

Остання умовно ділиться на дві головні групи: виховання Лицаря (джентельмена) й університетської освіти. Сучасні дослідники вважають, що перше пов'язане з підготовкою особистості, а друге – фахівця у визначеній галузі знань. Оскільки згадана європейська модель також пов'язана з підготовкою суспільної еліти, доречно порівняти її із конфуціанством для встановлення прямого або зворотного зв'язку. Подібна праця була характерна для перших християнських проповідників у Китаї, які намагались розкрити образ Конфуція як християнського подвижника, гідного канонізації. В названому контексті порівнюємо основні види «шляхетних» лицарських мистецтв з філософсько-естетичними ідеалами «Лунь Юй». Так, лицар повинен був оволодіти та постійно вправлятися у наступних мистецтвах: мистецтво війни (найчастіше, володіння списом); мистецтво самозахисту (фехтування); мистецтво гри у шахи, полювання; віршування та музичне мистецтво. Перші «мистецтва», фактично, є одними з різновидів фізичного та духовного вишколу. Промовистим є факт, що європейська еліта вже за часів Середньовіччя зверталась до східних мистецтв, у першу чергу, до гри в шахи, вже за Доби Середньовіччя. Одночасно, майбутній студент мав оволодіти науками про слово (граматика, риторика, логіка); науками про число (арифметика, геометрія, музика, астрономія) та класичними мовами (грецькою, латиною тощо).

Зауважимо, що вивчення музики не може вважатись варіантом музичної освіти. Це пов'язано із тим, що більшість музичних інструментів не потребували тривалого часу для їх опанування. Музичний твір був родом розумового вишколу, так як базувався на піфагорійських уявленнях про орфічні мотиви музичного мистецтва, що базуються на гармонії небесних сфер, згідно відношення «золотого перетину». Тому, відмінне створення музичних творів, як і астрономічні дослідження, було свідченням оволодіння практичною математикою. Таким чином, оволодіння музикою у класичному європейському університеті було не просто мистецькою практикою, а дозволяло через піфагорійську теорію чисел долучитись до естетичного виховання у найвищому розумінні.

Таким чином, ми маємо три головних засоби підготовки національної еліти: два європейських, таких як університетська освіта та виховання джентельмена, та східна конфуціанська модель виховання цзюнь-цзи. Всі отримані дані можна об'єднати в єдину таблицю для об'єктивного порівняння мистецтв, яким володів лицар на заході та «шляхетна людина» на сході (див. таб.1). Як можна побачити з наведених даних, одні мистецтва співпадають повністю, інші частково, деякі не співпадають взагалі. Так, наприклад, музичним мистецтвом та математикою людина повинна володіти в будь-якій моделі освіти. Навіть, лицар, граючи у шахи, фактично вирішував математичне завдання, в якому невідомою була реакція супротивника. Це було пов'язано з тим, що за часів Середньовіччя практично не існувало теорії шахової гри, і перемагав той, хто міг розрахувати свої ходи далі, ніж його супротивник. Саме тому, найчастіше Середньовічне мистецтво шахової гри відноситься не до спорту, а до практичної математики. Частково співпадає у всіх трьох суб'єктів вміння самозахисту та війни. У лицаря – це мистецтво фехтування та володіння списом, у цзюнь-цзи – вміння володіти луком та колісницею. Слід мати на увазі, що, незважаючи на формальну відсутність «військової» підготовки в університетах, спудеї, як правило, належали до відкритих або таємних товариств та корпорацій, які передбачали вміння відстоювати свою точку зору із зброєю в руках. Також, частково співпадають вимоги до шляхетної людини та студента у царині вміння мислити та приймати єдине вірне рішення: у першому випадку, через Ритуал, у другому, через Логіку. Частково співпадають, також,

вивчення класичних мов для студентів та «шляхетних людей». Слід звернути увагу, що абсолютно всі трактати конфуціанців написані класичною мертвою мовою вень-ян, яка відрізняється від живої розмовної набагато більше, ніж латина від європейських мов.

Не має аналогів в традиційному Китаї лише полювання. Це пов'язано з тим, що полювання було виключно привілеєм аристократії, та в Європі базувалося на так званому Лісовому Праві, згідно якому, всі тварини у лісі належали тільки королю. Подібних законів не було в Китаї, і тому вони не могли використовуватися для підготовки мандаринату як відкритої для усіх здібних людей касти.

Табл. 1.

Цзюнь-цзи	Лицар	Студент
Вміння керувати колісницею.	Мистецтво війни (найчастіше володіння списом);	
Майстерність у володінні луком.	Мистецтво самозахисту (фехтування);	
Музика.	Музичне мистецтво.	Музика, астрономія
Мистецтво каліграфії.	Віршування	Грамматика, риторика,
Мистецтво математики.	Мистецтво гри у шахи	Арифметика, геометрія,
Використання ритуалу в релігійних практиках та приватному житті.		Логіка
	Полювання;	
Вень-Ян		Володіння класичними мовами (грецькою, латиною тощо).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Запропонована розвідка показує спільні головні принципи для підготовки та легітимізації національної еліти як на Сході, так і на Заході. Цзюнь-цзи у конфуціанській традиції відповідає європейським моделям виховання лицаря і може бути використаний на пострадянському просторі для становлення нової еліти. Значною перевагою конфуціанської традиції буде принцип відкритості підготовки, який нехарактерний для кастових закритих систем західно-європейського гарту. Саме тому, пострадянська еліта може бути сформована на аналізі класичної національної спадщини у відкритому змаганні найбільш значних достойників, аналогічно конфуціанському аналізу тексту Лунь Юй.

Перспективним напрямком роботи можуть бути пошуки для кожного пострадянського народу свого «золотого віку», і повернення до нього у сучасних культурних практиках.

Джерела та література:

1. Беседы и суждения Конфуция. – СПб. : Кристалл, 2001. – 1120 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Мол. гвардия, 1990. – 384 с.
3. Бежин Л. Е. Да Фу / Л. Е. Бежин. – М. : Мол. гвардия, 1987. – 271 с.